

વીર સંવત ૨૪૯૨, મહા સુદ ૧૪, શુક્રવાર
તા. ૪-૨-૧૯૬૬, ગાથા ૮ થી ૧૦. પ્રવચન નંબર-૧૭

‘છ ઢાળા’ (ત્રીજી ઢાળની) આઠમી ગાથા, એનો ભાવાર્થ. આ સમ્યગ્દર્શન-વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છ દ્રવ્ય છે એની વ્યાખ્યા ચાલે છે. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યાં એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન આવું હોય છે એનું વર્ણન કરે છે. સમજાણું કાંઈ ? એમાં અર્થ કયો અને થોડો ભાવાર્થ (લઈએ). પહેલી આકાશ દ્રવ્યની વ્યાખ્યા આવી ને ? ‘સકલ દ્રવ્યકો વાસ જાસમેં, સો આકાશ પિછાનો;’ જે આકાશ નામનો સર્વવ્યાપક પદાર્થ છે એમાં બધા દ્રવ્ય રહ્યા છે. એને સમ્યક્-વ્યવહાર સમ્યક્માં બરાબર જાણીને શ્રદ્ધવા જોઈએ.

ભાવાર્થ :- ‘જેમાં છ દ્રવ્યોનો નિવાસ છે તે સ્થાનને આકાશ કહે છે.’ નીચે દાખલો આપ્યો છે. પાણીમાં જેમ ભસ્મ નાખે (એ) સમાઈ જાય, વળી એમાં ખાંડ નાખે એ સમાઈ જાય, સોય નાખે એ સમાઈ જાય. એ દાખલો હિન્દીમાં (આપ્યો છે). આ બધા દાખલા હિન્દીમાં આપેલા છે. આ હેઠે એનું લખાણ છે. એને આકાશ માનવું જોઈએ.

‘જે પોતાની મેળે પલટે છે તથા પોતાની મેળે પલટતા બીજા દ્રવ્યોને પલટવામાં નિમિત્ત છે તેને ‘નિશ્ચયકાળ’ કહે છે.’ કાળ દ્રવ્ય છે (એના) અસંખ્ય પ્રદેશ છે. કુંભારના ચાકને જેમ લોઢાની ખીલી હોય છે એમ જગતના પ્રાણીને, જડ-ચૈતન્યને પરિણમવામાં કાળદ્રવ્યનું નિમિત્ત છે. કુંભારનો ચાક ચાલે ને ? એમાં નીચે ખીલી નીકળે ને ? ખીલી હોય ને ખીલી ? એમ આ કાળદ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને પરિણમવામાં નિમિત્ત છે. પરિણમે છે તો સ્વયં પોતે. આમ ભગવાને જોયેલા છ દ્રવ્ય આ રીતે છે એમાં કેટલાક કાળ દ્રવ્ય માનતા નથી. શ્વેતાંબર કાળ દ્રવ્ય માનતા નથી. અહીં કહે છે કે વ્યવહાર સમકિતમાં છ દ્રવ્ય માનવા જોઈએ. ન માને તેને વ્યવહાર સમકિતમાં પણ ભૂલ છે. સમજાણું કાંઈ ? ‘રાત, દિવસ, ઘડી, કલાક વગેરેને ‘વ્યવહારકાળ’ કહે છે. આવી

આસ્રવત્યાગનો ઉપદેશ અને બંધ, સંવર, નિર્જરાનું લક્ષણ

યે હી આતમકો દુખ-કારણ, તાર્તે ઇનકો તજિયે;
જીવપ્રદેશ બંધે વિધિસોં સો, બંધન કબહું ન સજિયે.
શમ-દમતેં જો કર્મ ન આવેં, સો સંવર આદરિયે;
તપ-બલતેં વિધિ-ઝરન નિરજરા, તાહિ સદા આચરિયે. ૯.

અન્વયાર્થ :- (યે હી) આ મિથ્યાત્વાદિ જ (આતમકો) આત્માને (દુખ-કારણ) દુઃખનું કારણ છે. (તાર્તે) તેથી (ઇનકો) આ મિથ્યાત્વાદિને (તજિયે) છોડી દેવું જોઈએ. (જીવપ્રદેશ) આત્માના પ્રદેશનું (વિધિસોં) કર્મોથી (બંધે) બંધાવું તે (બંધન) બંધ [કહેવાય છે.] (સો) આ [બંધ] (કબહું) કયારેય પણ (ન સજિયે) ન કરવો જોઈએ. (શમ) કષાયોનો અભાવ [અને] (દમતેં) ઇન્દ્રિયો તથા મનને જીતવાથી (કર્મ) કર્મ (ન આવેં) ન આવે (સો) તે (સંવર) સંવર તત્ત્વ છે; (તાહિ) તે સંવરને (આદરિયે) ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (તપબલતેં) તપની શક્તિથી (વિધિ) કર્મોનું (ઝરન) એકદેશ ખરી જવું તે (નિરજરા) નિર્જરા કહેવાય છે. (તાહિ) તે નિર્જરાને (સદા) હંમેશા (આચરિયે) પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ :- ૧. આ મિથ્યાત્વાદિ જ આત્માને દુઃખનું કારણ છે, પણ પર પદાર્થ દુઃખનું કારણ નથી; તેથી પોતાના દોષરૂપ મિથ્યાભાવોનો અભાવ કરવો જોઈએ. સ્પર્શો સાથે પુદ્ગલોનો બંધ, રાગાદિક સાથે જીવનો બંધ અને અન્યોન્ય-અવગાહ તે પુદ્ગલ-જીવાત્મક બંધ કહેલ છે. (પ્રવચનસાર ગાથા ૧૭૭). રાગ-પરિણામમાત્ર એવો જે ભાવબંધ તે દ્રવ્ય-બંધનો હેતુ હોવાથી તે જ નિશ્ચયબંધ છે, જે છોડવાયોગ્ય છે.

૨. મિથ્યાત્વ અને ક્રોધાદિરૂપ ભાવ તે સર્વને સામાન્યપણે કષાય કહેવાય છે. (મોક્ષમાર્ગ પ્ર૦ પા.૩૧.) એવા કષાયનો અભાવ તેને શમ કહેવાય છે. અને દમ એટલે જે જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો સંકરદોષ ટાળી ઇન્દ્રિયોને જીતીને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્ય-દ્રવ્યથી અધિક (જીદો, પરિપૂર્ણ) આત્માને જાણે છે તેને, જે નિશ્ચયનયમાં સ્થિત સાધુઓ છે તેઓ, ખરેખર જિતેન્દ્રિય કહે છે. (સમયસાર ગાથા ૩૧)

સ્વભાવ-પરભાવના ભેદજ્ઞાનના બળવડે દ્રવ્યેન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય અને તેના

* આસ્રવ આદિના દષ્ટાંત

૧. આસ્રવ - જેવી રીતે કોઈ વહાણમાં છિદ્ર પડવાથી તેમાં પાણી આવવા લાગે છે તેવી રીતે મિથ્યાત્વાદિ આસ્રવ મારફત આત્મામાં કર્મ આવવા લાગે છે તે.

૨. બંધ - જેવી રીતે છિદ્ર દ્વારા પાણી આવીને નૌકામાં ભરાઈ જાય છે તેવી રીતે કર્મ પરમાણુ આત્માના પ્રદેશોમાં જાય છે (એક ક્ષેત્રે ભેગા રહે છે) તે.

૩. સંવર - જેવી રીતે છિદ્ર બંધ કરવાથી નૌકામાં પાણી આવવું રોકાઈ જાય છે તેવી રીતે શુદ્ધ ભાવરૂપ ગુપ્તિ વગેરે મારફત આત્મામાં કર્મોનું આવવું રોકાઈ જાય છે તે.

૪. નિર્જરા - જેવી રીતે વહાણમાં આવેલા પાણીમાંથી થોડું (કોઈ વાસણમાં ભરી) ફેંકી દેવામાં આવે છે તેવી રીતે નિર્જરા દ્વારા થોડાં કર્મ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે તે.

૫. મોક્ષ - જેવી રીતે વહાણમાં આવેલું બધું પાણી કાઢી નાખવાથી વહાણ એકદમ પાણી વિનાનું થઈ જાય છે તેમ આત્માથી બધાં કર્મો જુદાં પડી જવાથી આત્માની પૂરેપૂરી શુદ્ધ હાલત (મોક્ષદશા) પ્રગટ થાય છે એટલે કે તે આત્મા મુક્ત થઈ જાય છે.

‘આસ્રવત્યાગનો ઉપદેશ અને બંધ, સંવર, નિર્જરાનું લક્ષણ.’ જુઓ ! આ તો હજી નવ તત્ત્વને જેમ છે એમ માનવા એ તો વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ છે. નિશ્ચયમાં તો આત્મા નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ અખંડાનંદની પ્રતીત અનુભવમાં થવી (તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે).

મુમુક્ષુ :- આત્મા શુદ્ધ છે એમ તો માને છે.

ઉત્તર :- શુદ્ધ શું માને ? ધૂળમાં ક્યાંથી માને. આ બધો વ્યવહાર એને વિકલ્પમાં આવો હોય છે. એવો વ્યવહાર ન હોય ત્યાં નિશ્ચય યથાર્થ હોય નહિ. નિશ્ચય હોય ત્યારે આવો વ્યવહાર એને હોય છે, એમ સિદ્ધ કરે છે. આગળ વાત કરે છે ને ! હજી તો ઘણી વાત બાકી છે. સમજાણું ?

આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ જ્ઞાયક સ્વરૂપ છે એમ અંતર નિર્ણય અનુભવમાં સમ્યક્ પ્રતીત હોવા છતાં સાથે જ્યાં સુધી વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી આવા સાત તત્ત્વના વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું, ઉપાદાન-નિમિત્ત આદિ બરાબર માનવા જોઈએ. આગળ હજી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની વાત કહેશે. નવમી ગાથા.

યે હી આતમકો દુખ-કારણ, તાર્તે ઇનકો તજિયે;
જીવપ્રદેશ બંધે વિધિસોં સો, બંધન કબહું ન સજિયે.
શમ-દમતેં જો કર્મ ન આવેં, સો સંવર આદરિયે;
તપ-બલતેં વિધિ-ઝરન નિરજરા, તાહિ સદા આચરિયે. ૯.

એ આસ્રવ છોડવા યોગ્ય છે એમ એણે માનવું જોઈએ. દરેક શબ્દે દરેકમાં ફેર પાડ્યો છે. મિથ્યાત્વ નામ ઊંઘી માન્યતા, વ્યવહાર આદિની ઊંઘી માન્યતા ‘આત્માને દુઃખનું કારણ છે.’ એ બધા મિથ્યાત્વ આદિ દુઃખના કારણ છે. આસ્રવ દુઃખનું જ કારણ છે. દુઃખનું કારણ સંયોગ નથી. સમજાણું કાંઈ ? પ્રતિકૂળતા, શરીરમાં રોગ, નિર્ધનતા અને નરકના સંયોગનું દુઃખ, નરકમાં સંયોગ છે એ દુઃખ નથી. એ મિથ્યાત્વ આદિ દુઃખના કારણ તો એને ભગવાને કહ્યા છે. એને ઠેકાણે સંયોગને દુઃખનું કારણ માને તો એ આસ્રવતત્ત્વની એને ખબર નથી. સમજાણું કાંઈ ?

વિપરીત માન્યતા અને રાગ-દ્વેષના પરિણામ એ દુઃખનું કારણ છે. સ્વભાવ આનંદનું કારણ છે, એ (વિભાવ) દુઃખનું કારણ છે. સંયોગ દુઃખનું કારણ નથી. નરકના સંયોગ આવ્યા, ઢોરમાં પ્રતિકૂળતા આવી કે મનુષ્યમાં વીંછી કરડે, સર્પ કરડે એ દુઃખનું કારણ નથી, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ... યાદ નથી રહેતું....

ઉત્તર :- આ શું કીધું ? બે વાર કહ્યું ને ? બીજું ઘૂંટાઈ ગયું છે એટલે યાદ નથી રહેતું, એમ કહે છે. સમજાણું કે નહિ ?

મિથ્યા શ્રદ્ધા-ઊંઘી માન્યતા કે, આ પ્રતિકૂળતા મને દુઃખનું કારણ (છે), એ ઊંઘી માન્યતા અને રાગ-દ્વેષ એ દુઃખનું કારણ છે. શું કીધું ને પહેલું ? વાંચો એમાં છે કે નહિ ? ઉપરથી નહિ, અંદરથી. છે ? ‘આ મિથ્યાત્વાદિ જ આત્માને દુઃખનું કારણ

છે.’ એ કારણ છે. પ્રતિકૂળ સંયોગ, શરીરમાં રોગ, ટાંગો ચાલે નહિ એ દુઃખનું કારણ નથી, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- જીવને ?

ઉત્તર :- જીવને. તે શું જડને છે ? કહો, સમજાણું કાંઈ ? છોકરાઓ પ્રતિકૂળ થાય, છોકરા જુદા પડે, વહેંચાઈ જાય માટે દુઃખનું કારણ છે એમ નથી, એમ અહીં તો કહે છે. ઊંઘી માન્યતા (કે) મને આમ થયું, મને આમ થયું અને રાગ ને દ્વેષના ભાવ દુઃખનું કારણ છે. કેમ ભાઈ ? ઊંઘી માન્યતા. જે શુભભાવ એ ધર્મ છે અથવા એ મને ઠીક છે, પાપમાં મને મજા પડે છે. એવો મિથ્યાત્વભાવ દુઃખનું કારણ છે. સર્પ કરડે, વીંછી કરડે, માથેથી છરા પડે. માથેથી.. સમજ્યા ને ? મોટા પચાસ-સો મણના.. શું કહેવાય ? કૈંચી પડે, માથે કોઈ ઘણ મારે એ દુઃખનું કારણ નથી. માથે કોઈ ઘણ મારે આમ માથામાં એ દુઃખનું કારણ નથી.

મુમુક્ષુ :- મારે એ દુઃખનું કારણ નહિ ?

ઉત્તર :- ના, કોણ મારે છે ? મારતું નથી, એને અડતું પણ નથી. છરા માર્યા એ દુઃખનું કારણ નથી. માર્યા છે ક્યાં પણ ? છરો તો ન્યાં શરીર પાસે ફરે છે, એને ક્યાં અડ્યો છે ? એને અડેલી (છે) મિથ્યા શ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષભાવ. એ એને દુઃખનું કારણ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ ? અગ્નિમાં હાથ નાખ્યો એ અગ્નિ દુઃખનું કારણ નથી. ઊના ધગધગતા પાણી અને તેલના કડાયામાં માણસને નાખ્યો એ દુઃખનું કારણ નથી. દુઃખનું કારણ અંદરમાં મિથ્યા શ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષભાવ ઊભો કરે છે ઈ (છે). મને આમ થયું, આને આમ થયું, આ મને થયું એવી મિથ્યા માન્યતા અને રાગ-દ્વેષનો ભાવ કરે એ દુઃખનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ ભારે....

ઉત્તર :- પણ છે કે નહિ એમાં ? તમારા હાથમાં તો આ (પુસ્તક) આપ્યું છે. સમજાણું કાંઈ ? શું કહ્યું ?

‘યે હી આતમકો દુઃખ-કારણ’. યે હી આતમ કો દુઃખ કારણ. એમ છે ને ? વિપરીત શ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષના પરિણામ, હરખ-શોકના ભાવ આસ્રવ છે, એ જીવને

દુઃખનું કારણ છે. સ્વભાવ દુઃખનું કારણ નથી, સંયોગ દુઃખનું કારણ નથી. પણ છોકરા સારા થયા હોય અને પછી ભાગ સરખો આપે નહિ, સાચવે નહિ તો દુઃખ થાય કે નહિ ? એ દુઃખનું કારણ ખરું કે નહિ ? કહો, સમજાણું આમાં ?

મુમુક્ષુ :- ... છોકરો....

ઉત્તર :- છોકરો જ એને નથી પણ, મફતનો માનીને બેઠો છે, મૂઢ. છોકરો તો બીજા કો'કનો જીવ છે, ઇ એનો જીવ છે. એના રજકણો કો'કના છે, એમાં તારો છોકરો ક્યાં આવ્યો ?

મુમુક્ષુ :- ... પણ આ રાગ....

ઉત્તર :- ઇ રાગ મારી નાખે છે, ઇ જ કહે છે. ઇ રાગ કરે અને વાંક કાઢે કો'કનો. શું (કીધું) ? રાગ કરે, દ્વેષ કરે અને વાંક કાઢે કો'કનો. કહે છે, મૂઢ છો. આસ્રવ તત્ત્વની તને ખબર નથી, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ભૂલી જવાય છે. પેલો ઊંધો રસ ચડી ગયો છે. 'ક્ષત્રિય કા રંગ ચડા હૈ, ઉતરતા નહિ.' એ નહોતો (મળ્યો) એક ફેરી ? એ રંગ એવો ચડ્યો સવારથી સાંજ સુધી અને આખી જિંદગી અને અનંત કાળથી (ચડેલો છે). આહા..હા...! દુઃખનું કારણ કોણ હોય ? કે, જેમાં આત્મા આનંદ છે. એ આનંદની ઊલટી અવસ્થા દુઃખનું કારણ હોય. પ્રતિકૂળ અવસ્થા, જડની કે પરની પ્રતિકૂળ અવસ્થા દુઃખનું કારણ કેમ હોય ? ન્યાય સમજાય છે કાંઈ ? પરવસ્તુની પ્રતિકૂળતા તો માની (છે). પ્રતિકૂળતા શું ? પોતાના આનંદની પ્રતિકૂળતા, આનંદ સ્વરૂપ છે એની પ્રતિકૂળતા એટલે વિપરીતતા એવો મિથ્યાત્વ ભાવ અને રાગ-દ્વેષ એ દુઃખનું કારણ છે. સમજાય છે કાંઈ ? નરકના બહારના સંયોગો કે સ્વર્ગના કે દરિદ્રતાના કે નિર્ધનતાના, વાંઝિયાપણાના, વાંઢાપણાના કે માથે પચાસ મણનો ભાર પડ્યો ને ટાંગા, શરીર દબાઈ ગયું. હાય.. હાય.. હવે ? મોટરમાં લાગે છે, લ્યો ને! જુઓને ! હમણા થયું ને ? કહે છે, આજે રાત્રે જ અહીં થયું. એક માણસ મરી ગયો. એકને અહીં લાવ્યા હતા. એ દુઃખ મોટર ફાટી અને એના ઉપર પેટ્રોલ પડ્યું માટે દુઃખનું કારણ

છે એમ નથી.

પરવસ્તુ - પરપદાર્થ તો ભિન્ન છે. ભિન્ન છે એ દુઃખનું કારણ કેમ થાય ? એનામાં-એના અસ્તિત્વમાં, એની સત્તામાં, એના હોવાપણામાં કંઈ થાય તો દુઃખનું કારણ થાય. શું કીધું ? જે એનામાં નથી એ ચીજો એને દુઃખનું કારણ કેમ થાય ? સમજાણું આમાં કંઈ ? આત્મામાં કર્મ નથી, શરીર નથી, પ્રતિકૂળ-અનુકૂળ ચીજો આત્મામાં નથી. જે ચીજો આત્મામાં નથી એ એને પ્રતિકૂળ કેમ થાય ? આત્મામાં આનંદ છે એ આનંદની ઊલટી અવસ્થા પોતે પોતાના અસ્તિત્વમાં-સત્તામાં કરે છે. શું કીધું ?

એના હોવાપણામાં હોય તો દુઃખનું કારણ થાય, એના હોવાપણામાં હોય તો આનંદનું કારણ થાય. સમજાણું કંઈ ? એના કાયમ હોવાપણામાં તો અતીન્દ્રિય આનંદ છે તો એ અતીન્દ્રિય આનંદનું કારણ થાય. અને એના હોવાપણામાં આનંદને ભૂલીને વિપરીત શ્રદ્ધા કરે છે (કે), આ પુણ્યથી મને ઠીક પડે છે, પાપથી મજા પડે છે, પ્રતિકૂળ ઠીક નથી, અનુકૂળ ઠીક છે એવી માન્યતા ઊભી કરે છે. એ માન્યતા એની સત્તામાં ઊભી કરે છે. સત્તા એટલે એના ક્ષેત્રમાં, એના ભાવમાં, એના અસ્તિત્વમાં એ ભાવ ઊભો કરે છે. એના અસ્તિત્વમાં ભાવ ઊભો કરે એ દુઃખનું કારણ હોય. પરના અસ્તિત્વમાં હોય એ આને દુઃખનું કારણ ક્યાંથી હોય ? સમજાણું કંઈ આમાં ? હૈં ? સમજાણું કે નહિ ?

પોતે અસંખ્ય પ્રદેશી અનંત ગુણનું ધામ (છે) અને એની વર્તમાન દશા. આ એનું અસ્તિત્વ - દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય. એનું હોવાપણું આ ત્રણમાં (છે). હવે ત્રણમાં હોવાપણામાં એને આનંદ ને દુઃખનું કારણ એના હોવાપણામાં હોય. બરાબર છે ?

મુમુક્ષુ :- વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે....

ઉત્તર :- મરૂત મૂઠ થઈને માને છે. માને છે, ગ્રહણ કરે છે કે દિ' ? ગ્રહણ કે દિ' કરી શકે છે ? માને છે. ઇ જ કહે છે ને ? આ મારું, આ મેં ગ્રહ્યું, આ મેં છોડ્યું એવી માન્યતા છે. એ માન્યતા એને દુઃખનું કારણ છે. વસ્તુ કે દિ' પકડી શકે છે ? પર તો પર છે. આત્મા ક્યાં પરને પકડે છે ? અને પરને છોડે છે ? પર (ચીજ) તો જુદી જ પડી છે. પરના હોવાપણામાં આત્માનું હોવાપણું છે નહિ.

પોતાના હોવાપણામાં, પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના હોવાપણામાં બીજા દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું હોવાપણું નથી. કહો, સિદ્ધાંત બરાબર છે ? શું કીધું ?

આ આત્માના ચાર બોલ - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ. દ્રવ્ય એટલે ગુણ-પર્યાયનો પિંડ. ક્ષેત્ર એટલે એની પહોળાઈ, કાળ એટલે વર્તમાન દશા, ભાવ એટલે એની શક્તિ. એના હોવાપણામાં એને આનંદ અને દુઃખ હોય. એના હોવામાં ન હોય એ બીજી ચીજ આનંદ અને દુઃખનું કારણ હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ? હવે એને હોવાપણામાં ભાવમાં દ્રવ્યમાં આનંદ છે, તો એનું કારણ અંદર પર્યાયથી કરે તો પર્યાયમાં આનંદ આવે. એના હોવાપણામાં દ્રવ્ય અને ભાવમાં તો આનંદ પડ્યો છે. એના ક્ષેત્રની પહોળાઈમાં પણ એટલો પહોળો આનંદ પડ્યો છે. એવો અતીન્દ્રિય આનંદ જેના હોવાપણામાં છે, એને કારણ બનાવે તો પર્યાયમાં આનંદ થાય. અને પરનું લક્ષ કરીને, આ મને ઠીક નથી, આ મને ઠીક નથી એવું કારણ બનાવે તો એ ભાવ એને મિથ્યાત્વ, રાગ-દ્વેષ દુઃખનું કારણ છે. કહો, ભાઈ ! કહો, સમજાય છે કે નહિ ? એ..ઈ...! છોકરાઓ. સમજાય છે કે નહિ આમાં ? આહા..હા...!

જેની સત્તામાં જે હોય તે તેને દુઃખરૂપ કે સુખરૂપ થાય, આ સિદ્ધાંત. જેનામાં જે નથી, તે નથી, એમાં નથી, એ નથી તે દુઃખરૂપ, સુખરૂપ કેમ થાય ? એનામાં એ છે નહિ. આહા...! આત્મામાં કર્મ નથી. આત્મામાં આને (શરીરને) વાગે, જમૈયો કે અગ્નિ આત્મામાં નથી. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- અશાતાનો ઉદય..

ઉત્તર :- અશાતાનો ઉદય જડમાં રહ્યો, આત્મામાં ક્યાં આવ્યો ઈ ? સમજાણું કે નહિ ? પેન્સિલ લાગી તેમાં અસાધ્ય થઈ ગયા એ ક્યાં થઈ ગયું ? કોણ થઈ ગયું ? એ તો પર્યાયમાં થઈ ગઈ હતી. પોતાના અસ્તિત્વમાં ખાલી થયું હતું, પરને લઈને થયું હતું ? પેન્સિલને લઈને થયું હતું ? શું કહેવાય ઈ ? પેન્સિલ. કહો, સમજાણું કાંઈ ? કોઈ પણ વસ્તુ યથાર્થ શું છે તેનો નિર્ણય જોઈએ. એમ ને એમ ડખા માનવાના એમ નહિ હોવું જોઈએ. એનો નિર્ણય (યથાર્થ જોઈએ). જે ચીજ આત્મા છે એ આત્મામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ચાર છે. દ્રવ્ય એટલે તો શુદ્ધ આખો શક્તિનો પિંડ, ગુણ એટલે શક્તિ, ક્ષેત્ર એટલે પહોળાઈ-અવગાહન છે, કાળ એટલે એની અવસ્થા. હવે

એ ચારમાં અવસ્થામાં હોય એને સુખ-દુઃખ થાય. કાયમનો આનંદ છે એ ગુણમાં છે અને એનો આશ્રય કરે તો પર્યાયમાં આનંદ થાય. એ પર્યાયમાં, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં તો કાંઈ છે નહિ, પર્યાયમાં પરની પ્રતિકૂળતા દેખી મને આમ થયું, એવી મિથ્યા શ્રદ્ધા, રાગ-દ્વેષભાવ એની દશામાં થાય તે દુઃખરૂપ અને દુઃખનું કારણ છે. કહો, ભાઈ ! નિમિત્ત ઊડી ગયું આમાં. ભાઈ ! અરે...! ભગવાન ! એ તો ધર્માસ્તિકાયવત્ નિમિત્ત છે, સાંભળ ને ! ‘પૂજ્યપાદસ્વી’નો ‘ધર્માસ્તિકાયવત્’ એક જ શબ્દ મહા સિદ્ધાંત (છે). આહા...હા...! બધાના હાડકા એક શબ્દ છે. તારી પર્યાયથી તને સુખ-દુઃખ થાય કે બીજી ચીજ, બીજાની પર્યાય તને સુખ-દુઃખ થાય ? સમજાણું કાંઈ ? આહા...હા...!

મુમુક્ષુ :- ... આ વાત સાંભળી ત્યાં તો...

ઉત્તર :- પછી બહાર વળી શું થઈ ગયું પાછું ? ભૂલી જવાતા હશે ? ઊંઘમાં કોઈ કહે કે, જમુ...! તો કહે, હં...! એમ થઈ જાય. ત્રણકાળમાં જોવું નથી, લ્યો ! નામ આપ્યું, આ શરીરનું નામ આપ્યું. (નામ) કોને કહેવું ? આ આંગળીને ? આને ? કોને કહેવું આમાં ? આખાને કહેવું, પણ આખું શરીર છે. આખું કહો તો શરીર છે, આ કહો તો કાન છે, આ કહો નાક છે, આ કહો તો આંખ છે, આ કહો તો ચામડી છે. આમાં કોને કહેવો જમુભાઈ ? કલ્પિત ઊભું કરેલું (એમાં) પણ હુંકારમાં હકાર આવી જાય છે. આ (આત્મા) તો છતી ચીજ છે. સમજાણું કાંઈ ? આહા...હા...!

આ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે ઇ આ તત્ત્વો છે. આ તત્ત્વો એવી રીતે ન માને તો એના વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનમાં ભૂલ છે, એમ કહે છે. આહા...હા...! સમજાણું કાંઈ ? આસ્રવ એટલે મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષભાવ, શુભાશુભભાવ એ દુઃખનું કારણ છે. એમ ન માનતા... એથી તો શબ્દ લીધો. ‘યે હી’ એમ શબ્દ લીધો છે. છે ? ‘યે હી આત્મકો દુઃખ-કારણ.’ એમ શબ્દ લીધો છે. એટલે નિશ્ચયથી એ જ દુઃખનું કારણ છે. પ્રતિકૂળ-અનુકૂળ સંયોગ પરસત્તામાં રહ્યા એ દુઃખનું કારણ નથી એમ સમ્યગ્દષ્ટિ વ્યવહાર સમકિતમાં પણ એમ માને છે. નિશ્ચય સમકિતમાં તો આત્માના નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ, અનુભવ અને શ્રદ્ધા છે. સમજાણું કાંઈ ? આહા...હા...! ભારે વાંધા પણ. સમજાણું ?

મિથ્યાત્વાદિ દુઃખનું કારણ છે. એટલે એ દુઃખરૂપ છે એને દુઃખનું કારણ કહ્યું છે. દુઃખરૂપ જ ઇ છે. વળી દુઃખ બીજું અને દુઃખનું કારણ બીજું, એમ નહિ. એ કારણ ને રૂપ, કારણ અને કાર્ય પોતે એક જ છે, એમ કહે છે. શું કીધું ? ‘યે હી આતમકો દુઃખ-કારણ’ એટલે દુઃખરૂપ વળી બીજી ચીજ હશે અને દુઃખનું કારણ બીજી (ચીજ) હશે, એમ છે નહિ. આહા..હા...! ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ, કુંડ છે. એથી ઊંધી શ્રદ્ધા, વિપરીત માન્યતા અને રાગ-દ્વેષ એ જ પોતે દુઃખરૂપ કહો કે દુઃખનું કારણ કહો. તેથી અહીં કારણ મૂક્યું. એટલે બીજી કોઈ ચીજ દુઃખરૂપ છે એમ તો આવે નહિ. દુઃખરૂપ આ છે અને દુઃખનું કારણ બીજું કહેવાય, ભાઈ ! દુઃખરૂપ આ દશા અને દુઃખનું કારણ બીજું. ત્યારે અહીં તો મૂક્યું કે, આ જ દુઃખનું કારણ છે, એમ શબ્દ મૂક્યો છે. શું કીધું ?

કોઈ એમ કહે કે, આસ્રવ તે દુઃખરૂપ છે. તો તો વળી એને એમ થાય કે, કારણ વળી બીજું હશે. અહીં તો કહે છે, ‘યે હી આતમકો દુઃખ-કારણ,’ એના શબ્દોમાં તો બહુ સૂક્ષ્મતા ભરી છે, હોં ! પંડિત છે ને ! પહેલાના શાસ્ત્ર અનુસાર વાતને મૂકે છે. સમજાણું કાંઈ ? જમૈયો વાગ્યો એ દુઃખનું કારણ નથી. એમાં દ્વેષ થયો એ દુઃખનું કારણ અને દુઃખરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ ? બાયડી, છોકરા પ્રતિકૂળ બોલ્યા (કે), બેસોને હવે, મૂર્ખાઈ બહુ કરી અત્યાર સુધી, ક્યાં સુધી કરવી છે ? (એમ) બાયડી, છોકરા કહે. ઇ શબ્દો દુઃખનું કારણ નથી. તેમ એના આત્મા અને એનું શરીર દુઃખનું કારણ નથી. એ વખતે ઉઠાવેલો ‘આ આમ કરે, આ આમ કરે’ આ આમ કરે છે ઇ તો પરવસ્તુ છે, એમાં તારે શું છે પણ ? એવી મિથ્યા માન્યતા અને રાગ-દ્વેષનો ભાવ તે દુઃખરૂપ છે. કહો, ભાઈ ! આ તો સમજાય છે કે નહિ ?

આ તો બે ને બે ચાર જેવી વાત છે, પણ માણસને કાંઈ વિચાર જ ન મળે, મંથન ન મળે, મનન ન મળે. એમ ને એમ અંધારે અંધારે ગાડા હાંકે જાય. ખાડે પડે કે ક્યાં પડે એની એને કાંઈ ખબર ન મળે. આહા..હા...! કહો, સમજાણું આમાં ? કહો, ભાઈ ! આ સારો છોકરો થયો ને રળાવ્યો ને એના ભણવામાં પચાસ હજાર ખર્ચ્યા, પડ્યો જુદો ફટ.. દઈને, એક પાઈ ન આપે, લ્યો ! ઓલો ઉપરથી બોલે કે, શું છે ? તમે અમને જન્મ આપ્યો છે ? તમારી રમવાની વાસનામાં અમારો જન્મ

થઈ ગયો છે. શું છે ? કહે છે, એ દુઃખનું કારણ નથી. આહા..હા...! સમજાણું કારણ ? કારણ સમજાણું ?

તેં મિથ્યાભાવ અને રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કર્યા છે, એ ચીજ કોઈ દુઃખનું કારણ છે નહિ. આવા વખતે (દુઃખ) ન થાય ? છોકરાઓ આવું બોલે ? છોકરા બોલે ઇ તો જડની પર્યાય છે. એનો આત્મા છે એ રાગ કરે છે, બીજું કરે શું ? દ્વેષ કરે છે એ તો એનામાં રહ્યું. સમજાણું કાંઈ ? તમે અમને ઉત્પન્ન કર્યા નથી. અમે તો તમારી વાસનાની વૃત્તિમાં અમારો આત્મા આવી ગયો ને અમે અમારે કારણે થઈ ગયા, તમારે કારણે નહિ. હાય... હાય...! મારી નાખ્યા આ તો ! ભાઈ ! આવું બોલનારા છે, હોં ! મજ્જતનો દાખલો આપ્યો છે એમ નથી. બને છે અને આ બનેલું છે. આ ઘરની વાત નથી. જે કાંઈ કહેવાતું હોય એ બનેલી, સાંભળેલી બરાબર કહેવાય છે. ભાઈ ! તમે તો વેપાર ને ધંધામાં આખી જિંદગી ગુંચાઈ ગયેલા એટલે તમને ખબર પણ ન હોય કે જગતમાં શું થાય છે ?

આ તો અમે બરાબર સાંભળેલું. એક છોકરાએ એના બાપને કીધું. હાય.. હાય...! શેના મંડચા છો ? એક પાઈ નહિ દઈએ. (તમે) કે દિ' દીધું છે ? અમને ઉત્પન્ન કર્યા છે તમે ? તમારા માટે કર્યું છે, તમે તમારી મમતાથી અત્યારે કહો છો. ભાઈ ! તમને ખબર પણ ન હોય. એ સંયોગો દુઃખનું કારણ નથી. આ તો ઊંચામાં ઊંચો છેલ્લો દુઃખનો દાખલો આપ્યો. એ દુઃખનું કારણ નથી. મૂઢ મજ્જતનો માને છે.. એ.. મને આમ કીધું. પણ તું કે દિ' એનો બાપ હતો ? અને ઇ કે દિ' તારો દીકરો હતો ? મજ્જતનો તેં માન્યો અને પછી (કહે કે) આમ થાય ? એ તો તેં રાગને લઈને દુઃખ માન્યું. બરાબર હશે ? ભાઈ ! શું હશે આ ?

‘તેથી આ મિથ્યાત્વાદિને છોડી દેવું જોઈએ.’ જુઓ ! છોડવું એને છે. પ્રતિકૂળતા આવે અને પેલો બોલતો બંધ થાય, ‘છોડી દે’ બોલવું, એમ નહિ. શું કીધું ? તારે છોડી દેવું જોઈએ. મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષના ભાવ તને દુઃખરૂપ છે, તેં કરેલા છે, તારાથી થયેલા, તારામાં થયેલા છે. માટે તારે તેને છોડી દેવા જોઈએ. બીજો છોડે કે બોલતો બંધ થાય તો મને હજ (—સુખ) આવે. સાંભળ ને ! બોલતો બંધ થાય એ તો એને કારણે છે, તારે શું છે પણ ? સમજાણું કે નહિ ? ‘આ મિથ્યાત્વાદિને

છોડી દેવું જોઈએ.’ છોકરા સારા હોય એને સૂઝે, હોં ! બાપુ.. બાપુ..! પ્રતિકૂળતા ન હોય અને એમ કહે એ પણ દુઃખનું કારણ નથી. બાપુજી.. બાપુજી...! આ પણ માથે હાથ ફેરવતા.. આમ નીકળતા ને અમે જોતા ને ! અહીં નીકળે ને ? માથે રાખે. અહીં જાતા હોઈએ ત્યારે જોઈએ, અમે બધું નજરે જોયું છે, હોં ! છોકરા મોટા થયા એટલે સરખા મનાવવા જોઈએ ને ! અમે બાપ છીએ ... એમ. તમે મિત્ર થઈ ગયા હવે મોટા થયા. હવે તમને સ્વતંત્રતાની છૂટ છે એમ. અહીં એક ફેરી જોયું હતું. એ સુખનું કારણ નથી. સંસારસુખનું, હોં ! સંસારસુખનું એ કારણ નથી. કલ્પના કરી કે, આ મને ઠીક છે. કલ્પના તો રાગ છે. એ સુખનું કારણ માન્યું છે એ દુઃખ છે. પ્રતિકૂળતા થાય... આહા..હા...!

મોટા રાજા હોય. રાણીઓ હોય. ગરાસણિ એ પણ મોટા ઘરથી આવી હોય ને ? એ પણ પાંચ-દસ લાખનો તાલુકાદાર હોય અહીં પચાસ લાખનો હોય. હળવે દઈને કહે, અમે ગરાસણિયું છીએ. ખબર છે ને ? દરબાર ! કાળી નાગણ હોય છે. સમજાય છે ? ભાઈ ! કાળી નાગણ, હોં ! આમ કરીને (કહે), ધ્યાન રાખજો, દરબાર ! અમે પણ ગરાસણી છીએ, હોં ! એમાં તો કેટલું ભર્યું હોય ! ત્યાં પેલાને એમ (થાય કે) હાય.. હાય...! આ ? પણ ઇ તને દુઃખનું કારણ ક્યાં છે ? તેં માન્યું હતું કે, આ મારી પ્રિયા અર્ધાંગિના હતા. માન્યતા હતી એ માન્યતામાં તને ઘા પડ્યો. હેં ! આ સંસારનો બધો આલેખ ! સંસાર આવો છે.

‘આ મિથ્યાત્વાદિને છોડી દેવું જોઈએ.’ છે ને એમ ? છોડવાનું એને. તેં વિકારીભાવ કર્યો છે. મિથ્યાશ્રદ્ધા, રાગ-દ્વેષ એ તને દુઃખનું કારણ છે માટે છોડી દેવું જોઈએ. તે છોડવું જોઈએ. ઇ કેમ છૂટે ? ઇ અત્યારે પ્રશ્ન નથી. અહીં તો અત્યારે સાધારણ તત્ત્વની વ્યાખ્યા ચાલે છે ને !

‘આત્માના પ્રદેશોનું (વિધિસોં)...’ વિધિ છે ને ? વિધિ એટલે કર્મ. ‘કર્મોથી બંધાવું તે બંધ (કહેવાય છે).’ દ્રવ્યબંધની વ્યાખ્યા લીધી છે. સમજાણું કાંઈ ? દ્રવ્યબંધની વ્યાખ્યા લીધી છે. ઘણે ઠેકાણે બંધમાં દ્રવ્યબંધની જ વ્યાખ્યા આવે છે. આત્મા બધે ઠેકાણે આવે. આત્મામાં જે રજકણનો બંધ થાય, કર્મનો બંધ (થાય) એ આસ્રવથી બંધ થાય છે. એ બંધ છે એ કર્મના રજકણો એક પ્રદેશ થાય છે. ‘તે બંધ કહેવાય છે.’

‘આ બંધ ક્યારેય પણ ન કરવો જોઈએ.’ એટલે બંધમાં નિમિત્તપણું કરવું જોઈએ નહિ. એને ઠેકાણે બંધ ન કરવો, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કારણ કે બંધનું કારણ આસ્રવ છે. એટલે બંધ ન કરવો જોઈએ એનો અર્થ કે આસ્રવ કરવો ન જોઈએ. એટલે બંધ થાય નહિ. ‘આ (બંધ) (કબહું)...’ શબ્દ છે ને ? ‘કબહું ન સજિયે’ અબંધસ્વરૂપી ભગવાનઆત્મા...! આત્મા તો અબંધસ્વભાવી ચૈતન્યમૂર્તિ છે. એના ભાન દ્વારા આવા બંધને કોઈ સમય પણ સજ ન કરવો એટલે બાંધવું નહિ. ન કરવો જોઈએ. એ બંધની વ્યાખ્યા થઈ. એ નવની વ્યાખ્યા ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં આવે છે ને ? ફલાણું આ છે, બંધ તે અહિત છે, નિર્જરા તે હિતકારણ છે, મોક્ષ છે તે પરમહિત છે. આવે છે ને બધું ? આ જ શૈલીથી અહીં વર્ણન કર્યું છે.

હવે સંવરની વ્યાખ્યા. ‘કષાયોનો અભાવ...’ કષાયમાં મિથ્યાત્વાદિ બધું આવી ગયું. ઇન્દ્રિયોનું અને મનનું જીતવું. ઇન્દ્રિયો અને મન તરફના વલણને પાછું ફેરવવું અને કષાયોનો અભાવ. ‘જીતવાથી કર્મ ન આવે...’ એનાથી આવરણ આવતા નથી. ‘તે સંવર તત્ત્વ છે;...’ કર્મ ન આવે તે સંવર તત્ત્વ (છે) એમ દ્રવ્યસંવરથી વ્યાખ્યા કરી છે. સમજાય છે કાંઈ ? પહેલામાં દ્રવ્યબંધથી વ્યાખ્યા કરી હતી, પેલામાં ભાવઆસ્રવથી વાત કરી હતી, ભાવઆસ્રવથી. અહીંયાં પણ દ્રવ્યકર્મ એટલે દ્રવ્યસંવર (થી વાત કરી છે).

ભાવસંવર થતાં આત્મામાં.. એમ કહ્યું ને અહીંયાં ? કષાયોનો અભાવ થતાં અવિકારી સ્વભાવના આશ્રયથી કષાયનો અભાવ થતાં ઇન્દ્રિયો તરફનું વલણ ઘટતાં અતીન્દ્રિય તરફ આવતાં એને ભાવ થતા નથી માટે કર્મ ન આવે. એમાં કર્મ આવતા નથી. એટલે ભાવસંવર અહીં થયો, કર્મ ન આવે એ દ્રવ્યસંવર તત્ત્વ છે. કહો, સમજાણું આમાં ?

‘તે સંવરને ગ્રહણ કરવો...’ એ સંવરને ગ્રહણ કરવો. આસ્રવને છોડવું કહ્યું હતું ને ? આસ્રવ છોડવું કહો કે સંવરને ગ્રહણ કરવું કહો, બેય એક વાત છે. શુદ્ધ સ્વરૂપનો આશ્રય કરીને કષાય અને ઇન્દ્રિયના દમન કરવા એટલે દમન થાય એને સંવર કહીએ અને એનાથી વિરુદ્ધને આસ્રવ (કહીએ). આસ્રવને છોડવો અને સંવર ગ્રહવો, બધું એક જ થયું. આસ્રવનો વ્યય કરવો અને સંવરનો ઉત્પાદ કરવો, સંવર ઉત્પન્ન કરવો.

સંવર આદરવા લાયક છે, આસ્રવ આદરવા લાયક નથી, એમ કહ્યું. જોયું ? સમજાણું ? પછી શુભ કે અશુભ, શુભ હો કે અશુભ હો. પુણ્ય પરિણામ આસ્રવ છોડવા લાયક છે એમ કીધું. ‘સંવર ગ્રહણ કરવો જોઈએ.’ એ સંવરની વ્યાખ્યા થઈ.

હવે, ‘તપની શક્તિથી કર્મોનું (ઝરન)...’ કર્મોનું ઝરન (કહીને) અહીં પરથી નિર્જરાની વાત લીધી છે. સમજાય છે ? તપની શક્તિ એટલે કે આત્મના શુદ્ધતાના પ્રતપન દ્વારા, ભગવાનઆત્મા પરમ શુદ્ધ સ્વભાવની એકાગ્રતા દ્વારા પ્રતપન થવું, ઉગ્રતા, આત્માની દશામાં શોભા થવી, એના દ્વારા. એ ભાવતપ થઈ ગયો, ભાવનિર્જરા થઈ ગઈ. કર્મોનું ઝરન એ દ્રવ્યનિર્જરા થઈ. ‘એકદેશ ખરી જવું...’ એકદેશ ખરી જવું, સમજ્યા ને ? નિર્જરા છે ને ?

આમાં દાખલા આપ્યા છે. છે ને આમાં ? બધા દાખલા આપ્યા છે, હોં ! અજીવમાં કહ્યું છે ને ? એમાં વર્ષામાં પાંચ પાંચ નાખ્યા છે, જુઓ ! આકાશ છે ને ? લોકાકાશ. એક એકને સ્પર્શવું. આંખ મૂકી એમાં પાંચ વર્ષા મૂક્યા છે. સમજ્યા ને ? અહીં કષાયનું બધું મૂક્યું છે. મીઠામાં કેરી મૂકી છે. ચરપરામાં મરચા મૂક્યા છે. અહીં બધું છું. એક એક જે છે ને ? એ બધા મૂક્યા છે, હોં ! કડવામાં કોઈ કડવી ચીજ મૂકી છે, ખાટામાં લીંબુ આદિ મૂક્યા છે, ગરમમાં કોઈક ઊનું મૂક્યું છે, ઠંડામાં બરફ મૂક્યો લાગે છે. દરેકમાં જુદી જુદી ચીજ મૂકી છે. એ બધા વર્ષા, ગંધ, રસ, સ્પર્શ છે એ જડના સ્વભાવો છે. એમ બતાવ્યું છે. એનાથી ખસી અને આત્મામાં અંતર અનુભવની દૃષ્ટિ દ્વારા, શુદ્ધતા દ્વારા (અંદર ઠરવું) એ તપ કહેવાય. શુદ્ધતા દ્વારા તપ, હોં ! એનાથી કર્મનું ઝરન, કર્મનું ખરવું. એ પણ દાખલો

આપ્યો છે, હોં !

આસ્રવ તત્ત્વ. જુઓ ! વહાણ છે
ને ? વહાણ. જુઓ વહાણ ! એમાં
પાણી આવે છે, જુઓ ! પાણી આવે
છે. એવો દાખલો આપ્યો છે. પછી
આ બાજુમાં એમ આપ્યું, જુઓ ! બંધ
તત્ત્વ. અટકે, પાણી આવીને એમાં
અટકે છે, જુઓ ! ભરાય છે, જુઓ !
એને બંધ તત્ત્વનો દાખલો આપ્યો છે.
આમાં સંવર તત્ત્વ. અટકાવ્યું છે,
જુઓ ! અહીં અટકાવે છે. હેઠે હાથ
રાખીને પાણી આવતું અટકાવે છે.
અને આ નિર્જરા. થોડુંક ખાલી કરે
છે. જુઓ ! આમ અંદરથી કાઢે છે.
થોડું થોડું પાણી વહાણમાંથી કાઢે છે.

ઇ પાઠમાં દાખલો આપ્યો છે. સાધારણ માણસને ખ્યાલ આવે. આપણે નવી છપાવી એમાં હશે. છે ને ? નવીમાં આ બધું છે, પણ આવું ચોખ્ખું નથી છપાણું. નવી છે ને નવી ? છે ને ? આ રહ્યું, આમાં છે પણ ચોખ્ખા નથી. કહો, સમજાણું આમાં ?

‘તે નિર્જરાને હંમેશાં પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.’ લ્યો ! ઠીક ! ‘તે નિર્જરાને હંમેશાં પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.’ શુદ્ધતા, ઉગ્રતા હંમેશાં કરવી જોઈએ. આત્માના અખંડ શુદ્ધ સ્વભાવ આનંદ તરફની એકાગ્રતા વારંવાર કરવી જોઈએ. એને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં ?

ભાવાર્થ :- ‘૧. આ મિથ્યાત્વાદિ જ આત્માને દુઃખનું કારણ છે, પણ પર પદાર્થ દુઃખનું કારણ નથી;...’ જુઓ ! છે ને ? ઇ બાયડી, છોકરા, નિર્ધનતા, વાંઢાપણું, ગરીબાઈ એ દુઃખનું કારણ નથી.

મુમુક્ષુ :- સુખનું કારણ તો ખરું ને ?

ઉત્તર :- સુખનું કારણ વળી કે દિ’ કીધું ? સમજાય છે ? ઇ તો મૂઢ કલ્પનાથી માને છે કે, મને સુખ છે. સુખનું નિમિત્ત કહેવાણું, પણ ઇ માને ત્યારે ને ? દુઃખ માને તો દુઃખનું નિમિત્ત કહેવાણું. એટલે ખરેખર તો અહીં ઉપાદાનને સિદ્ધ કર્યું છે. સમજાણું કાંઈ ? સુખ એનાથી માન્યું તો સુખની કલ્પના એ પણ દુઃખ છે, ઇ તો એમાં દુઃખનું નિમિત્ત થયું. સુખની કલ્પના તારી છે. પ્રતિકૂળતામાં દુઃખનું કારણ તો તારું છે. ઇ તો એના અસ્તિત્વમાં છે, તારા અસ્તિત્વમાં ક્યાં છે ? ભાઈ ! ભારે વાત પણ આ. છોકરા સારા હોય અને આમ મીઠાશ લાગે. કહે છે કે, એને લઈને મીઠાશ નથી લાગતી. એને પોતાને રાગની (મીઠાશ) લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- ... મીઠું લાગે....

ઉત્તર :- એવું એટલે શું પણ ? પણ મીઠું કે દિ’ હોય ? આ વળી ઠીક કહે છે. મીઠું કહેવું કોને ? કહેવું કોને ? પરવસ્તુમાં કલ્પના કરીને એવો ગઢ, ગાઢ થઈ ગયો છે કે જાણે આ મીઠું છે માટે આમ થાય છે, આ પ્રતિકૂળ છે માટે આમ થાય છે. એવું એને ગાઢ થઈ ગયું છે. ન્યાં પ્રતિકૂળ-અનુકૂળ ક્યાં છે ? ઇ તો છે ઇ છે. છે, બસ ! એટલું. એક છે. શું (છે) ? આત્મા છે, શરીર છે. હવે છે એમાં આ સારું

એમ ક્યાંથી આવ્યું ? એ તો જ્ઞેય છે. એની કલ્પનામાં આવી ભાષા ને આવું માન ને આવું હોય (તો સારું) ઇ તો એણે કલ્પ્યું છે, વસ્તુમાં એ છે નહિ. આહા..હા...! સમજાય છે કાંઈ ?

‘તેથી પોતાના દોષરૂપ મિથ્યાભાવોનો અભાવ કરવો જોઈએ.’ દોષ પોતે ઉત્પન્ન કરે છે એ ભાવને છોડવા જોઈએ. ‘સ્પર્શો સાથે પુદ્ગલોનો બંધ,...’ ત્રણ બંધની વ્યાખ્યા કરે છે. ‘પ્રવચનસાર’માં છે ને ? એ પરમાણુઓ પરમાણુઓ ભેગા થાય એને દ્રવ્યબંધ કહેવાય છે. ‘રાગાદિ સાથે જીવનો બંધ અને અન્યોન્યઅવગાહ...’ રાગાદિ સાથે જીવનો બંધ (એટલે) રાગની સાથે, આ શુદ્ધ સ્વભાવ રાગ સાથે એકત્વ થાય એ ભાવબંધ. પરમાણુઓ પરમાણુઓ રજકણ આમ સ્પર્શથી ભેગા થાય એ દ્રવ્યબંધ. આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવ છે તે પુણ્ય-પાપના વિકારથી એકત્વ થાય એ ભાવબંધ. સમજાણું ? ‘અન્યોન્યઅવગાહ તે પુદ્ગલ-જીવાત્મક બંધ કહેલ છે.’ જીવ અને પુદ્ગલ એક પ્રદેશે ભેગા રહેવું એ ઉભયબંધ છે.

‘રાગ પરિણામમાત્ર એવો જે ભાવબંધ તે દ્રવ્યબંધનો હેતુ હોવાથી...’ ખરેખર તો વિકારી પરિણામ એ ભાવબંધ છે. એ દ્રવ્યબંધ જડનો હેતુ હોવાથી ‘તે જ નિશ્ચયબંધ છે, જે છોડવાયોગ્ય છે.’ નિશ્ચયબંધ છોડવા (યોગ્ય) છે એમ પાઠમાં છોડવાનું કીધું છે ને ? નિશ્ચયબંધ થતાં દ્રવ્યબંધ થતો નથી.

‘૨. મિથ્યાત્વ અને ક્રોધાદિરૂપ ભાવ...’ ક્રોધાદિમાં માનાદિ, લોભાદિ આવી ગયું. ‘તે સર્વને સામાન્યપણે કષાય કહેવાય છે.’ એને કષાય કહેવાય છે. જુઓ ! ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં કહ્યું છે. મિથ્યાત્વને પણ કષાય કહેવાય છે. ‘એવા કષાયનો અભાવ તેને શમ કહેવાય છે.’ લ્યો, સમજાણું ? શમ એટલે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ, એની શ્રદ્ધા અને શાંતિ એનું નામ શમ. એ મિથ્યાત્વ અને કષાયના અભાવથી થાય છે.

‘દમ એટલે જે જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો સંકરદોષ...’ જે (‘સમયસાર’)ની ૩૧મી ગાથામાં વર્ણન કર્યું છે. જ્ઞેય વસ્તુ અને જ્ઞાયક આત્મા, એને ‘સંકરદોષ ટાળીને...’ એટલે બેનું એકપણું ટાળીને. ‘જીતીને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યથી અધિક (જુદો, પરિપૂર્ણ) આત્માને જાણે છે તેને, જે નિશ્ચયનયમાં સ્થિત સાધુઓ છે તેઓ, ખરેખર જિતેન્દ્રિય કહે છે.’ એટલે અહીં તો દમની વ્યાખ્યા (કરી). આત્મા ખંડ ખંડ ઇન્દ્રિય, એના વિષયો

અને જડ ઇન્દ્રિય એમાંથી પાછો હટીને અતીન્દ્રિય સ્વભાવમાં એકત્વ થાય એણે ઇન્દ્રિયોને દમી એમ કહેવામાં આવે છે. ભાવઇન્દ્રિય ખંડ ખંડ જે છે, એક એક વિષયને જાણનાર જે વિષય છે એવા ખંડ ખંડનું લક્ષ છોડી દઈ અખંડ જ્ઞાયક અતીન્દ્રિય ઉપર દષ્ટિ કરી અને ખંડ ખંડ ઇન્દ્રિયને જીતે એણે ઇન્દ્રિયોને જીતી અને એણે દમ કર્યો, દમન કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ ? ‘સમયસાર’ ૩૧ મી ગાથા છે.

‘સ્વભાવ-પરભાવના ભેદજ્ઞાનના બળ વડે દ્રવ્યેન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય અને તેના વિષયોથી આત્માનું સ્વરૂપ જુદું છે એમ જાણવું...’ એની વ્યાખ્યા છે. ‘તેનું નામ ઇન્દ્રિયોનું દમન કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આહારાદિ તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ બાહ્ય વસ્તુના ત્યાગરૂપ જે મંદ કષાય છે તેનાથી ખરેખર ઇન્દ્રિયદમન થતું નથી,...’ શરીર, આહારાદિ કે ઇન્દ્રિયો મંદ થવાથી ઇન્દ્રિયનું દમન થતું નથી. શરીર, આહાર, ઇન્દ્રિય મંદ થવાથી કંઈ ઇન્દ્રિયોનું દમન થતું નથી. એક વાત. અને રાગની મંદતા થતાં પણ ઇન્દ્રિયનું દમન થતું નથી. બે વાત. શું કીધું ? આહારાદિ અને પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વિષય. એ બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ અથવા ઘટવું, ઓછું થવું એ દમન નથી. એક વાત. અને એમાં થતો મંદ કષાય એ પણ દમન નથી. સમજાણું કાંઈ ? અહીંયાં સંવર લીધો ને ?

‘શમ-દમતૈં જો કર્મ ન આવૈં,’ સમતાભાવ અને દમનનો અર્થ – સંયોગો છૂટ્યા કે ઇન્દ્રિયો મોળી પડી, શરીર મોળું પડવું કે આહાર ન આવ્યો અને આહાર ન લીધો એ દમન નથી. એ તો જડની પર્યાય થઈ. એના સંબંધમાં કંઈ રાગની મંદતા કરી, શુભભાવ (થયો) એ પણ ઇન્દ્રિયદમન નથી. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- .. ન ખાવું....

ઉત્તર :- એ નહિ, નહિ. આહાર ઉપર નહિ, એ દમન નથી, એમ કહે છે. એ તો જડની પર્યાય છે. એમાં દમન શું કરવું ? એમાં ક્યાં દમન કરવું છે ? શરીરને મોળું પાડવું એ તો શરીરની પર્યાય છે. એમાં આત્માએ દમન શું કર્યું ? ઇન્દ્રિયો મોળી પડી, પાતળી પડી એમાં એણે દમન શું કર્યું ? એ તો જડની પર્યાય થઈ અને એના સંબંધમાં કાંઈ રાગની મંદતા કરી, આહાર-પાણીમાં મંદ ભાવ થયો એ

કંઈ દમન નથી, એ તો પુણ્યભાવ છે. સમજાણું કાંઈ ? સંવરભાવ નથી. અહીં સંવરભાવ કહેવો છે ને ? કપડું પહેરતા અને અડધું ઉઘાડું રાખતા, પહેલા નહોતા કરતા ?

મુમુક્ષુ :- ... મીઠું ન ખાય.

ઉત્તર :- હા, મીઠું ન ખાય. બીજી મીઠાશ હોય તો મીઠું ન ખાવું. (લોકો એમ કહે), આ..હા...! મીઠાના ત્યાગી.. આહા..હા...! ખરા મીઠાના ત્યાગી અંદરના.

‘ખરેખર ઇન્દ્રિયદમન થતું નથી, કેમ કે તે તો શુભરાગ છે, પુણ્ય છે, માટે બંધનું કારણ છે...’ બંધનું કારણ (હોય) તેને દમન કહેવાય નહિ. જેમાં બંધનો અભાવ થાય એનું નામ સંવર. આસ્રવ બંધનું કારણ છે ને ? આસ્રવનો અભાવ થાય એનું નામ સંવર. કષાયનું મંદપણું કે શરીરનું મંદપણું થઈ જવું, ઇન્દ્રિયો મોળી પડી જવી એ કંઈ દમન નથી. દમન તો સંવરભાવ છે. રાગની મંદતા અને પરથી હટીને સ્વભાવ તરફની એકાગ્રતાથી જેટલો સંવરભાવ થાય તેમાં બંધનું કારણ અટકે છે. સમજાય છે કાંઈ ? માટે એને સંવર કહેવાય છે.

‘શુદ્ધાત્માને આશ્રિત સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ શુદ્ધભાવ તે જ સંવર છે.’ હવે અસ્તિથી વિશેષ ખુલાસો કરે છે. શુદ્ધાત્મા જ્ઞાયકસ્વરૂપ આત્મા, પૂર્ણાનંદને આશ્રયે સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્ર જે શુદ્ધ પર્યાય (પ્રગટે) એ સંવર (છે). ‘પ્રથમ નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન થતાં સ્વદ્રવ્યના આલંબન અનુસાર...’ પોતાનો ચૈતન્ય ભગવાન, એને શુદ્ધતાનું જેટલું અવલંબન (થાય) તેને ‘અનુસાર સંવર-નિર્જરા શરૂ થાય છે.’ નિમિત્તને અનુસારે દેહની મંદતા, ઇન્દ્રિયોનું દમન કે એને અનુસાર કે રાગની મંદતા અનુસારે સંવર શરૂ થતો નથી. સંવર, નિર્જરા તેમ શરૂ થતી નથી. સમજાણું કાંઈ ?

‘ક્રમે ક્રમે જેટલા અંશે રાગનો અભાવ, તેટલે અંશે સંવર-નિર્જરારૂપ ધર્મ થાય છે.’ નિમિત્તમાં ફેર પડે કે વિકારમાં તીવ્રમાંથી મંદનો ફેર પડે એ કંઈ શુદ્ધતાનું કારણ નથી, એ સંવર, નિર્જરાનું કારણ નથી. જેમાં બંધ અટકે (તે સંવર છે). એ તો શુભાશુભભાવ રહિત થાય ત્યારે અટકે. શુભાશુભભાવ રહિત ક્યારે થાય ? કે સ્વભાવનો આશ્રય કરી શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ કરે એટલે અંશે સ્વભાવની શુદ્ધિ થાય તે સંવર, નિર્જરાની શરૂઆત (છે). સમજાણું કાંઈ ?

‘સ્વસન્મુખતાના બળથી શુભાશુભ ઇચ્છાનો નિરોધ તે તપ છે.’ તપની વ્યાખ્યા કરી. ઇચ્છા નિરોધ તપ: કહેવાય છે ને ? તો ઇચ્છા નિરોધ તો નાસ્તિથી થયું. અસ્તિથી પોતામાં ને પોતામાં થવું જોઈએ ને ? શુદ્ધ પવિત્ર સ્વરૂપ છે એની સન્મુખ થઈને જેટલી શુદ્ધતાની ઉગ્રતા પ્રગટે એને તપ કહેવામાં આવે છે. એ તપથી નિર્જરા થાય. અપવાસ આદિના તપથી નિર્જરા-બિર્જરા ન થાય. પરલક્ષે જેટલી રાગની મંદતાની ક્રિયા થાય એ બધો નિર્જરાભાવ નથી. એ તો બંધભાવના કારણરૂપ આસ્રવભાવ છે. સ્વભાવ શુદ્ધ સ્વરૂપ ચૈતન્ય, એના આશ્રયે જેટલો શુદ્ધતાનો પવિત્ર ભાવ પ્રગટે તે સંવર, નિર્જરાનું કારણ છે. એ નિર્જરાનું કારણ એટલે શુદ્ધતા વધી. નિર્જરાનું કારણ કહો કે નિર્જારૂપ કહો. સમજાય છે ? સંવરની વ્યાખ્યા આવી ગઈ.

‘પુણ્ય-પાપરૂપ અશુદ્ધભાવ (આસ્રવો) આત્માના શુદ્ધ ભાવ દ્વારા રોકવા તે ભાવ-સંવર છે અને એ અનુસાર નવા કર્મોનું આવવું સ્વયં-સ્વતઃ રોકાઈ જાય તે દ્રવ્ય-સંવર છે.’ એ ભાવ અને દ્રવ્યની વ્યાખ્યા કરી.

‘અખંડાનંદ નિજશુદ્ધાત્માના લક્ષ્યના બળથી અંશે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ અને અશુદ્ધિની અંશે હાનિ કરવી તે ભાવ-નિર્જરા છે...’ શુદ્ધિ વધવી. ‘અને તે સમયે ખરવાયોગ્ય કર્મોનું અંશે છૂટી જવું તે દ્રવ્ય-નિર્જરા છે. (લઘુ જૈન સિં ૩૦ પ્ર ૦ પા. ૬૮-૬૯. પ્રશ્ન-૧૨૧)’

‘જીવ-અજીવને તેના સ્વરૂપ સહિત ઓળખી પોતાને વા પરને જેમ છે તેમ માનવા, આસ્રવને ઓળખી તેને હેયરૂપ માનવા...’ આ ખુલાસો કર્યો. માથે જે વાત પાઠમાં કરી હતી ને ? એને ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’નો આધાર આપીને (સ્પષ્ટ કરે છે). ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં છે. ‘જીવ-અજીવને તેના સ્વરૂપ સહિત...’ સ્વરૂપ સહિત, એમ. જીવ, અજીવ દ્રવ્ય એનું સ્વરૂપ-ગુણ-સ્વભાવ. તેના ‘સહિત ઓળખી પોતાને વા પરને જેમ છે તેમ માનવા,...’ એ જીવ, અજીવની માન્યતા કહેવાય. ‘આસ્રવને ઓળખી તેને હેયરૂપ માનવો...’ આમાં છોડવાયોગ્ય કીધું હતું ને ? પુણ્ય-પાપના ભાવ જે દુઃખના કારણ (છે) એને ઓળખી એને હેયરૂપ જાણવા.

‘બંધને ઓળખી તેને અહિતરૂપ માનવો,...’ બંધને તજવો, એમ કીધું હતું. એને અહિતરૂપ જાણવો. ‘સંવર ઓળખી તેને ઉપાદેયરૂપ માનવો,...’ સંવર આદરીએ. એમ

હતું ને ? આમાં આવ્યું હતું, સંવર આદરીએ. ‘નિર્જરાને ઓળખી તેને હિતનું કારણ માનવું.’ આત્મામાં જેટલી શુદ્ધ સ્વભાવની શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય એને હિતનું કારણ માનવું એમ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં ‘ટોડરમલજી’એ કહ્યું છે. આસ્રવના દાખલા નીચે આપ્યા છે એ તો બધા આવી ગયા. કહો, સમજાણું ? એ નવમી ગાથા (પૂરી) થઈ.

મોક્ષનું લક્ષણ, વ્યવહારસમ્યક્ત્વનું લક્ષણ, તથા કારણ
સકલ કર્મતૈં રહિત અવસ્થા, સો શિવ, ચિર સુખકારી;
ઇહિ વિધ જો સરધા તત્ત્વનકી, સો સમક્તિ વ્યવહારી.
દેવ જિનેન્દ્ર, ગુરુ પરિગ્રહ વિન, ધર્મ દયાજુત સારો;
યે હુ માન સમક્તિકો કારણ, અષ્ટ અંગ જુત ધારો. ૧૦.

અન્વયાર્થ :- (સકલ કર્મતૈં) બધા કર્મોથી (રહિત) રહિત (ચિર) સ્થિર-અટલ (સુખકારી) અનંત સુખદાયક (અવસ્થા) હાલત-પર્યાય (સો) તે (શિવ) મોક્ષ કહેવાય છે. (ઇહિ વિધ) આ પ્રકારે (જો) જે (તત્ત્વનકી) સાત તત્ત્વોના ભેદ સહિત (સરધા) શ્રદ્ધા કરવી (સો) તે (વ્યવહારી) વ્યવહાર (સમક્તિ) સમ્યગ્દર્શન છે. (જિનેન્દ્ર) વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને હિતોપદેશી (દેવ) સારી દેવ, (પરિગ્રહ વિન) ૨૪ પરિગ્રહથી રહિત (ગુરુ) વીતરાગ ગુરુ [તથા] (સારો) સારભૂત (દયાજુત) અહિંસામય (ધર્મ) જૈનધર્મ (યે હુ) આ બધાને (સમક્તિકો) સમ્યગ્દર્શનનું (કારણ) નિમિત્ત-કારણ (માન) જાણવું જોઈએ. સમ્યગ્દર્શનને તેનાં (અષ્ટ) આઠ (અંગ-જુત) અંગો સહિત (ધારો) ધારણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- મોક્ષનું સ્વરૂપ ઓળખી તેને પોતાનું પરમહિત માનવું, આઠ કર્મોનો સર્વથા નાશ થવા પૂર્વક આત્માની જે સંપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા (પર્યાય) પ્રગટ થાય છે તેને મોક્ષ કહે છે. આ અવસ્થા અવિનાશી અને અનંત સુખમય છે. આ પ્રકારે સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી સાત તત્ત્વોની અચળ શ્રદ્ધા કરવી તેને વ્યવહાર-સમ્યક્ત્વ

(સમ્યગ્દર્શન) કહે છે. જિનેન્દ્રદેવ, વીતરાગી (દિગમ્બર જૈન) ગુરુ અને જિનેન્દ્ર-પ્રણીત અહિંસામય ધર્મ પણ આ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનના કારણ છે એટલે કે એ ત્રણનું યથાર્થ શ્રદ્ધાન પણ વ્યવહાર-સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. તેને નીચે જણાવેલા આઠ અંગો સહિત ધારણ કરવું જોઈએ. વ્યવહાર સમક્તિનું સ્વરૂપ આગળ ગાથા ૨-૩ના ભાવાર્થમાં સમજાવ્યું છે. નિશ્ચયસમક્તિ વિના એકલા વ્યવહારને વ્યવહારસમક્તિ કહેવાતું નથી.

‘મોક્ષનું લક્ષણ,...’ છેલ્લું રહ્યું. સાત તત્ત્વની ભેદવાળી શ્રદ્ધા વ્યવહાર સમક્તિ (છે) એમ કહેવું છે ને ? એ તત્ત્વો આવી ગયા. જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ. હવે આમાં મોક્ષ આવ્યું. ‘વ્યવહારસમ્યક્ત્વનું લક્ષણ,...’ બધું ભેગું કર્યું અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર એમાં નાખશે ને ? ‘તથા કારણ.’

સકલ કર્મતેં રહિત અવસ્થા, સો શિવ, થિર સુખકારી;

ઇહિ વિધ જો સરધા તત્ત્વનકી, સો સમક્તિ વ્યવહારી.

દેવ જિનેન્દ્ર, ગુરુ પરિગ્રહ વિન, ધર્મ દયાજીત સારો;

યે હુ માન સમક્તિકો કારણ, અષ્ટ અંગ જીત ધારો. ૧૦.

‘સકલ કર્મતેં રહિત અવસ્થા,...’ અવસ્થા, હોં ! સિદ્ધ-મોક્ષ એક અવસ્થા છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. ‘ઇહિ વિધ જો સરધા તત્ત્વનકી, સો સમક્તિ વ્યવહારી.’ લ્યો, આ હજી વ્યવહાર સમક્તિ, નિશ્ચય સમક્તિ હોય તો. સમજાણું કાંઈ ? આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદની મૂર્તિ અખંડાનંદ છે એમ પુણ્ય-પાપના રાગથી ભિન્ન પાડીને આત્માના અનુભવમાં પ્રતીતિ (થવી) એ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે. એ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં એને આવું વ્યવહાર સમક્તિ હોય છે. આવું વ્યવહાર (સમક્તિ) હોવું જોઈએ, એમ કહે છે.

‘(સકલ કર્મતેં) બધા કર્મોથી (રહિત)...’ આઠે કર્મથી રહિત. એટલે એને હવે પાછું જન્મવું પડે કે અવતાર લેવો પડે એવું હોય નહિ. સકલ કર્મથી રહિત ‘થિર..’ એટલે અવિનાશી ‘(સુખકારી) અનંત સુખદાયક...’ નાશ ન થાય એવું સુખદાયક ‘(હાલત-પર્યાય) તે મોક્ષ કહેવાય છે.’ દેખો ! મોક્ષ એક આત્માની પર્યાય છે. મોક્ષ

ગુણ નથી, દ્રવ્ય નથી. આત્માની અશુદ્ધ પૂર્ણ દશા એ સંસાર, શુદ્ધતાની અપૂર્ણ દશા એ મોક્ષનો માર્ગ અને પૂર્ણ શુદ્ધ દશા એ મોક્ષ. એ બધી પર્યાયો છે. હજી તો સમકિત પર્યાયમાં લોકોને વાંધા ઉઠતા હતા. સમકિત ગુણ છે કે પર્યાય છે ? તમે પર્યાય કહો છો પણ વિચારી લખો એ તો ગુણ છે, એમ લખાણ આવ્યું હતું.

અહીં તો કહે છે, મોક્ષ અવસ્થા છે. મોક્ષ પર્યાય છે ? અને મોક્ષમાર્ગ શું છે ? સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર શું છે ? ગુણ છે કે પર્યાય છે ? પર્યાય છે. સમ્યગ્દર્શન પર્યાય છે, સમ્યગ્જ્ઞાન પર્યાય છે, ચારિત્ર પર્યાય-અવસ્થા છે. ગુણ તો ત્રિકાળ છે. ગુણ પ્રગટે નહિ, પ્રગટે તે પર્યાય. ટકે તે ગુણ. સમજાણું કાંઈ ? આહા..હા...! અનંત ગુણ સહિતનું ટકવું તે દ્રવ્ય. એક એક શક્તિ-ગુણનું ટકવું તે ગુણ અને પ્રગટ થવું તે પર્યાય. ઉત્પાદ-વ્યય થવો તે પર્યાય તો પ્રગટ છે. મોક્ષ દશા કંઈ અનાદિથી પ્રગટેલી નહોતી. સમજાણું કાંઈ ? એટલે કહે છે, અટલ અવિનાશી અનંત સુખદાયકની દશાને ભગવાન મોક્ષ કહે છે, એ મોક્ષ કહેવાય છે. એમ સમ્યગ્દષ્ટિએ વ્યવહાર સમકિતમાં આને બરાબર માનવું જોઈએ. ‘આ પ્રકારે જે સાત તત્ત્વોના ભેદ સહિત...’ આ સાત ભેદ છે ને ? ‘શ્રદ્ધા કરવી તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન છે.’ કહો, સમજાણું કાંઈ ?

‘વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને હિતોપદેશી સાચા દેવ,...’ એને વ્યવહાર સમકિતમાં શ્રદ્ધવા જોઈએ. જિનેન્દ્રદેવ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકનું જેને જ્ઞાન (છે) એવા સર્વજ્ઞ પ્રભુ વીતરાગ હિતના ઉપદેશક (છે). એ અરિહંત તરીકે લીધું છે. સાચા દેવ એકલા સામાન્ય ઉપદેશ વિના લ્યો તો સિદ્ધ પણ દેવમાં આવી જાય છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહંત, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ એ સાચા દેવ (છે). એને એ રીતે માનવા એ વ્યવહાર સમકિતનો વિષય છે.

‘(પરિગ્રહ વિન) ૨૪ પરિગ્રહથી રહિત વીતરાગ ગુરુ...’ દિગંબર ગુરુ જેને ૨૪ પ્રકારનો પરિગ્રહમાં એક ન હોય. જેને અંતર ત્રણ કષાયનો અભાવ થયો એ ભાવ. બહારમાં એક વસ્ત્રનો તાણો ન હોય, વસ્ત્રનો તાણો પણ ન હોય. એવા ગુરુને જૈનદર્શનમાં નિર્ગ્રંથ ગુરુ વ્યવહાર સમકિતના કારણમાં એને દેવ-ગુરુને ગણવામાં આવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ ? જેના ગુરુમાં ભૂલ છે, વસ્ત્ર-પાત્ર સહિતને ગુરુ માને, (એને) નિર્ગ્રંથ ગુરુ માને, એને સાધુ માને એને તો વ્યવહાર સમકિતમાં ભૂલ છે.

સમજાણું કાંઈ ? એ.. દેવાનુપ્રિયા !

મુનિ, દ્વિગંબર મુનિ આત્માના ત્રણ કષાયનો નાશ (થયો છે). એમાં બહારમાં ૨૪ પ્રકારનો પરિગ્રહ (નથી). વસ્ત્રનો એક તાંણો, ધાગો ન હોય. એને અહીંયાં નિર્ગ્રંથ ગુરુ મોક્ષમાર્ગમાં સમકિતના નિમિત્ત કારણ તરીકે એને કહેવામાં આવ્યા છે. એને એ રીતે જાણવા-માનવા જોઈએ.

‘(તથા) સારભૂત અહિંસામય જૈનધર્મ...’ લ્યો ! સારભૂત અહિંસા એવો ધર્મ, રાગરહિત આત્માનો ધર્મ. ‘(યે હુ) આ બધાનો સમ્યગ્દર્શનનું નિમિત્તકારણ જાણવું જોઈએ.’ સમજાય છે ? સમ્યગ્દર્શનનું નિમિત્તકારણ, હોં ! વ્યવહાર સમકિતનું નિમિત્તકારણ. ‘સમ્યગ્દર્શનને તેનાં આઠ અંગો સહિત ધારણ કરવું જોઈએ.’ લ્યો ! પછી એ સમ્યગ્દર્શન (આવી રીતે ધારણ કરવું જોઈએ). આ બધું વ્યવહાર સમકિત કીધું. સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા, સાચા દેવ, સાચા ગુરુ, સાચો અહિંસા ધર્મ. એને શ્રદ્ધવું એ વ્યવહાર સમકિત છે. એને આઠ અંગ સહિત ધારણ કરવું જોઈએ. (વિશેષ કહેશે...)

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

